

Kitap Tanıtımı

**Ergin Ayan, Sultan Tuğrul Bey (Selçuklu İmparatorluğu'nun Kurucusu),
Kronik Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Aralık 2020, ss 592, ISBN:978-605-7635-84-6**

Feyzullah DEMİROĞLU *

* Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi,

e-posta: 2413011003@ibu.edu.tr, ORCID: 0009-0009-8843-4244

Prof. Dr. Ergin Ayan'ın, *Sultan Tuğrul Bey "Selçuklu İmparatorluğu'nun Kurucusu"* adlı eseri tek baskıdan oluşmaktadır. Bu baskı 592 sayfa olup, 2020 yılında Kronik Yayınları tarafından basılmıştır. Kitap giriş, altı ana bölüm, sonuç, ekler, bibliyografya ve dizinden meydana gelmektedir. Ayan bu çalışmada Selçuklu Devleti'nin teşkilat yapısı, muhtelif mezhepler ve yerel hanedanlar arasında devletin hakimiyet mücadelesi ve onları denetim altında tutmak için uyguladığı stratejiler ve devletin izlediği siyaseti ile beraber diğer devletlerle olan ilişkilerini ele almaktadır.

Müellif kitabın giriş bölümünde Oğuzların yaşadığı bölgeyi ve çevresinde bulunan Türk kavimlerini, temel kaynakları kullanarak değerlendirmiştir. S. (17-18) Ayan bu bölümde Yabgu Devleti'nin başında Baranlı hanedanından Ali Han olduğu tartışmasını ele almıştır. Kaynaklara baktığımızda Oğuzlar'ı yöneten Yabgulular'ın Baranlı soyundan olan Ali Han olduğu ifade edilmektedir. Ancak İbn Funduk ise Oğuz Yabgululuğu'nun tarihi sürecini yorumlayacak yeterli bilginin olmadığından bahsetmekte, bundan dolayı müellif konunun kesin bir şekilde aydınlatılmadığını söylemektedir.

Müellif bu kısımda Selçukluların ailesi ve boyu hakkında bilgiler vermektedir. Selçuklu hanedanının Kınık boyuna mensup olduğu Selçuk Bey'in babası Dukak Yabgu Devletinde sübaşı (ordu komutanı) olduğu, Selçuk Bey'in de babasından sonra aynı görevi üstlendiği görülmektedir. Yabgu ile anlaşılmayan Selçuk Bey'in ayrılarak Cend bölgesine geldiği bilinmektedir. Selçuk Bey, Karahanlılar ve Samaniler gibi Müslüman devletlerle, henüz Müslüman olmayan Yabgulu devleti arasında kaldığı için Müslüman olduğu, Yabgu'ya karşı "Müslümanlar kafirlere haraç vermez." diyerek cihada başladığını ele almaktadır.

Müellifin ele aldığı konudan biri de Selçuk Bey'in Cend'e gelme meselesidir. Selçuk Bey'in Yabgu ile arasının olmaması nedeniyle Cend'e geldiği bilinmektedir. Ayrıca Selçuk Bey sosyal, siyasi, iç karışıklıktan dolayı da Yabgudan ayrıldığı kitapta açıklanmaktadır.

Ayan ayrıca, Oğuzların siyasi tarihi hakkında kaynak olmayışına değinmektedir. Kendisinin de tespit ettiği üzere Oğuz Yabgu Devleti hakkında bilgiler genel itibarıyla Oğuzname ve Melik namede geçmektedir. Bu kaynaklar ise menkıbevi asıllı belgelerdir. Ayan da menkıbevi tarzdaki belgenin tarihi bir vesika olamayacağına değinmektedir. Yazar kaynaklar konusundaki tespitinde haklıdır çünkü menkıbevi bilgiyi tarihi bir belge olarak kullanmak elbette doğru olmayacaktır.

Ayan, Köymen'in *Tuğrul Bey ve Zamanı* adlı eserinde askeri ve siyasi olaylara yeterince değinmediğini belirterek eksik yanlarının olduğunu ifade etmiştir. Kendisi bu eksikliklerin giderilmesi için ilgili çalışmayı yaptığını belirtmektedir.

Kitabın birinci bölümünde Selçuklu Devleti'nin kuruluşunu ele alan müellif Selçuklu devletinin tarih sahnesine çıkışını ve devletin kuruluşunu kaynaklar ışığında ortaya koymayı hedeflemektedir. Ayan ilk olarak Selçuklu ve Gazne Devleti arasındaki mücadeleleri zikretmektedir. Bu mücadelelerin genel olarak Gazne Sultanı Mesud ile gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Ayan, Selçuklu Oğuzlarının Gazne Devleti Sultanı Mahmud ile olan amansız savaşlara kısaca değindikten sonra Selçukluların Dandanakan Savaşı'na kadar hem Sultan Mesud hem de Karahanlı Ali Tegin'e karşı verdiği uğraşlar hakkında bilgi

vermektedir. Birinci kısmında yer alan kaynak eserler hakkında dikkatimizi çeken bir diğer husus ise klasik kaynak olarak Beyhaki'den oldukça yararlanılmasıdır.

Bu iki devlet arasındaki çekişme Sultan Mesud ve Oğuzlar arasında geçmektedir Selçuklular kendilerine bir yurt ararken Sultan Mesud'un da kendi topraklarını himaye etmeye çalışması iki devlet arasındaki cenki sürekli hale getirmektedir. Bu çetin çekişmeler devam ederken Selçuklu Oğuzlarıyla, Gazne birlikleri arasında yapılan savaşların iki tarafa da büyük zayıflık verdiğini görmekteyiz. Bu savaşlar neticesinde Selçukluların önce Horasan ardından Nesâ, Serahs, Nişabur ve son olarak da Dandanakan savaşı ile kendilerine bir yurt edindiği anlaşılmaktadır. Müellif, Nişabur'un fethinden sonra Selçuklu'nun devlet olduğunu bildirmektedir. Devletin başkentini Nişabur yapan Selçuklu ailesi Sultan Tuğrul'a, devleti yönetme yetkisini vermiştir. Ardından şehirde Sultan Tuğrul Bey adına es-Sultanü'l-Muazzam unvanı ile hutbe okunmaya başlandığından bahsedilmektedir. Okunan hutbe ve bastırılan paralarla Selçukluların devlet olma yolunda olduğu bu alametlerden anlaşılmaktadır. Sultan Mesud'la yapılan ve kazanılan Dandanakan Savaşı ile Tuğrul Bey devlet olduğunu bütün devletlere zafernameler göndererek göstermektedir.

Devleti meşrulaştırmak için Tuğrul Bey, Abbâsî halifesinden unvan, hilat ve tıraz istemiştir. Bunun akabinde Bağdat'a birçok elçi gönderdiği belirtilmektedir. Ancak Tuğrul Bey'in istediği hilat ve tırazın hemen verilmediği anlaşılmaktadır. Halife'nin daha sonra unvanı verdiği eserde belirtilmiştir. Selçuklu Devleti kurulduktan sonra kendi aralarında toplanan Selçuklu ailesi, yönetimi şu şekilde paylaşmıştır: Çağrı Bey'e Nişabur'dan Ceyhun'a kadar olan bölgeler, İbrahim Yınal'a Kuhistan ve Cürcân, Musa Yabgu'ya Herât, Sicistan ve Gur ülkeleri verilmektedir. Böylelikle Selçuklu Devleti tarih sahnesine girmiş olmaktadır. Ayan bu bölümde genel itibarıyla Gazneli Sultanı Mesud ve Oğuz Selçuklusu'nun yaptığı çetin mücadeleleri ve Selçuklu Devletinin kuruluşunu ele almaktadır. Bununla beraber sıkça dipnotlara yer veren Ayan'ın bölümü bilgi ağırlıklı yazdığını da belirtmek gerekmektedir. Özellikle de Beyhaki'den sıkça atıflar yaptığı görülmektedir. Diğer temel kaynakları da kullanan Ayan bu konuda çalışacak olanlara geniş bir kaynakça sunmaktadır.

İkinci bölüme Selçukluların ilk fetihleriyle başlayan Ayan, sonrasında Tuğrul Bey'in Rey'e gelmesinden bahsederek, sırasıyla Harizm, Herat ve Sistan'ın fetihleri ile Karahanlılarla ilişkilerine değinerek Halifenin elçisinin gelmesi ve Tuğrul Bey'le görüşmelerini ele almaktadır. Son olarak İbrahim Yınal'ın İran'daki faaliyetleriyle de bitirmektedir. Ayan bölümü Köymen'in eserindeki ağır dili daha sade bir hale getirmiş olup yalın bir dil kullanması okumayı kolaylaştırmaktadır, çünkü Köymen'in eserindeki Farsça ve Arapça kelimeler eserinin anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Ayan bu bölümde olay örgüsünü anlatırken İbnü'l-Esir'e çokça atıflar yaptığı, diğer kaynaklara İbnü'l-Esir kadar yer vermediği anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra Ayan'ın farklı temel kaynakları kullanması kitabın içerik olarak zenginleşmesini sağlamaktadır.

Müellif, üçüncü bölümde Selçukluların Bizans'la ilişkilerini ele almaktadır. Bu hususta Çağrı Bey'in 1018 yılında Anadolu'ya karşı giriştiği keşif seferi ile Selçukluların Bizans ile ilk temasları gerçekleşmiştir. Nitekim Çağrı Bey batıya yani Anadolu tarafına giderken Tuğrul Bey ise Deşt-i Kıpçak'a çekilmiştir. Bu gelişme Türklerin Anadolu'ya ilk tazyiki olarak nitelendirilmektedir. Bizans'ın Vaspuaragan'ı tahkimi ise İmparator II. Basil'in idaresinde gerçekleşmiştir. Nitekim Ermenilerin Monofizit olması nedeniyle İmparator II. Basil, Vaspuaragan bölgesini ilhak ederek Ermenileri Vaspuaragan'dan, bugünkü Malatya-Elâzığ dolaylarına yerleştirdiğini ifade etmektedir. Ardından gelen Bizans'ın Ani'yi fethi ile II. Gagik Bizans'ın vassalı olmayı kabul etmek zorunda kalmaktadır. Bizans'ın aldatıcı siyaseti sonucunda Ermeniler, Bizans idaresine girerek Selçukluların Ermenistan bölgesine ilk temasları Gürcü Kralına karşı gerçekleşen Liparit isyanının Ermeni kralı David tarafından desteklenmesinin ardından Gürcü-Şeddadî ittifakı sebebiyle, Selçuklu vassalı oldukları görülmektedir.

Bu süreç devam ederken Bizans Devleti ile Selçuklu arasında Büyük Zap suyu savaşına değinilmesi tarafımdan konunun bütünlüğünü anlamında kolaylık sağlayacaktır. Selçuklular'ın bu uzun mücadeleler sonucunda 1040 yılında devleti kurmuş ve sınırları genişlemeye başlamıştır. Oğuzlar 1042 yılında Bizans'a saldırmış, ardından da Rey'e dönmüşlerdi. Tuğrul Bey ise Bizans taarruzunda karşı amcası Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış komutasında bir ordu gönderdi ve Selçuklu Bizans arasındaki ilk karşılaşma vuku buldu. Surların önünde gerçekleşen muharebede Bizans ordusu bozguna uğratıldı. Ancak İnanç Yabgu'nun oğlu Hasan Bizanslılar tarafından takip edilerek Stranga (Büyük Zap) suyu üzerinde kurulan pusuya düşürüldü ve Zap Suyu Savaşı sonucu şehzade Hasan şehit düştü. Sonrasında gerçekleşen Kapetrum Savaşında Kutalmış ve İbrahim Yınal ordunun başına geçmiş ve Gürcü prensi Liparit'in esir edilmesi ile gelişmeler son bulmuştur.

Ayan bu bölümde ikinci bölüme nazaran temel kaynaklardan ve dönemin yabancı yazarlarından yararlanılmıştır. Kullanılan kaynaklar kitabın içeriğini zenginleştirmiş, özellikle bu bölümü yabancı kaynaklardan dipnotlar vermesi konuya hakimiyeti artırıp okuyucuya farklı bir bakış açısı sunmuştur.

Dördüncü bölümde yazarımız Selçuklu Devleti içindeki Oğuzları ele almaktadır. Dandanakan Savaşı sonrası devlet olan Selçuklu yeni fetihlerle topraklarını genişletmek istemektedir. Bu durumun da ancak doğudan gelen Türkmen-Oğuzlarla başarılı olacağını bilmektedir. Sultan Tuğrul, Oğuzlarla yakınlık kurup, onları istediği bölgenin fethi yolunda Türkmenlerden yararlanmış olduğunu müellif özetleyerek bahsetmiştir. Ancak Oğuzların başına buyruk olmaları Sultan'a ve bölge halkına zorluk çıkardığı görülmektedir. Bunun yanında halk tarafından Türkmenler yağmacı ve talancı olarak görülmektedir. Yağma için Sultanın sözünü bile çiğnemekten sakınmaz hale geldikleri belirtilmektedir. Türkmenlerin akınlarını incelemiş olduğunu görmekteyiz. Beşinci bölümde Selçuklu'nun gittikçe gelişen sınırları ve Selçuklu hakimiyeti ele alınmaktadır.

Dördüncü bölümde Türkmen faaliyetlerinin güçlenmesini aktaran müellif bu bölümde devletin iç problemleri ve Tuğrul Bey'in devletin kuruluş sürecinde İbrahim Yınal'a karşı verdiği mücadeleyi aktarmakla başlamaktadır. Hemedan'ı Yınal'dan geri almasıyla başlayan bu durum sonucu araları açılmış, Yınal isyana benzer bir harekete girmeye teşebbüs etmiştir. Fakat Tuğrul Bey'in ağır tazyiki sonucunda Yınal Bey Sermâc kalesine kapanmıştır. Yınal, Tuğrul Bey'in ağır kuşatmasına dayanamayıp teslim olmak zorunda kalmaktadır. Daha sonra onu kaleden indirip yanına getirilmesini emrederek kendisine

ikramlarda bulunmaktadır. İbrahim Yınal ise Tuğrul Bey'e iyi davranmış, elinde bulunan yerleri ona geri vermiştir. Böylece Yınal'ın kalkışması engellenip tehdit olmaktan çıkmaktadır. Daha sonra Tuğrul Bey İsfahan emiri Kâkûye oğullarından Ebû Mansur, Sultana karşı doğru bir siyaset takip etmediğini, işine geldiği gibi bir siyaset izleyen bir kişi olması ve çıkarları doğrultusunda, Meliku'r-Rahim'e biat eden biri olması, Sultan Tuğrul gözünden kaçmamaktadır. Ardından İsfahan'a girip Ebû Mansur'un elinden İsfahan'ı alıp burayı başkent yapmıştır. Buranın güçsüz surlarını güçlendiren Tuğrul Bey sonra kardeşi İbrahim'i Kirman üzerine gönderdi. Ancak İbrahim Kirman'a değil Sicistan'a gitti. Melik Ebu Kalincar ordularını oraya sevk etmiş ve mağlup olmuştu. Mühezzibüdevle Oğuzların galip geldiği haberini alınca Oğuzların üstüne yürümüşü. Bunun sonucunda Oğuzlar mağlup olmuştur. Oğuzların püskürtülmesiyle Kirman Büveyhilerin idaresinde kalmıştı. Bundan sonra Melik Kalincar'ın ölümünün ardından ve Kavurd Bey'in Berdesir'i ele geçirmesiyle kuzey Kirman'ı fethetmesi ardından başladığı fetih hareketiyle tüm Kirman'ı topraklarına kattığını eserde görmekteyiz.

Müellif, Tuğrul Bey'in hükümdarlığının ilk yıllarında mezhep çatışmalarına dahil olduğunun da üzerinde durmaktadır. Kündürî'nin, Tuğrul Bey'den izin alarak Eşarilerin, Rafiziler gibi sapkın düşüncede olduğunu Sultan'a bildirmiş ve inandırmıştır. Ayrıca Eşarilere hutbelerden lanet okutturmuştur. Bunun sonucunda pek çok Eşari alimin ülkeyi terk ettiğine dair bilgi müellif tarafından aktarılmıştır. Bağdat halifesine baskı yapan Büveyhiler halifeliliğin sadece Bağdat topraklarına sıkıştırmış olduğunu, bununla beraber Halife ve Tuğrul Bey arasında mektuplar gelip gittiğini de görmekteyiz. Halife de Tuğrul Bey'e mektup yazarak Irak'a gelme konusunda onu teşvik etmektedir. Bunun sonucunda Tuğrul Bey, Halife'ye bir mektup yazarak ve halifenin onayı ile Bağdat'a Büveyhileri ortadan kaldırmak için yola çıkmaktadır. Halife'ye ciddi baskı yapan el-Besasiri'yi de Humartekin tarafından kellesi alınıp Tuğrul Bey'e getirilmiştir ve ortadan kaldırılmıştır. Özetle müellif, Tuğrul Bey'in devleti kurduktan sonra yaşadığı sorunları ele alıp, hanedan üyesi olan kardeşi İbrahim Yınal'la olan mücadelesinden bahsederek emirlik olarak verilen vasal evletlerle de ilgilediğini görmekteyiz.

Diğer bir konu olan halife ve Tuğrul Bey'in ilişkilerini ele alan müellif, halifenin durumunu Bağdat'taki otoriteyi huzursuzluk ortamını kaynaklarla birlikte değerlendirmiştir. Bu değerlendirmeler sonucunda Tuğrul Bey'in neden Bağdat'a gelmesi gerektiğini, Büveyhilerin halifeye yapmış oldukları baskıları ele almış, bu baskılar sonucu Sünni İslam'ın çalkantılı ve otoritesinin zayıfladığı bir döneme sürüklediği bu olayların da bizleri derinden etkilediğini eserde görmek mümkündür. Altıncı bölümde ise müellif, Tuğrul Bey'in ölümüne kadar uğraştığı meselelere değinmektedir. Bu bölümde müellif, Halife'nin Tuğrul Bey'i Bağdat'a davet etmesi ve Tuğrul Bey'in hanedan üyeleriyle yaptığı taht mücadelesine yer vermektedir. Ardından Sultan'ın Bağdat'a girmesini ele almıştır. Bağdat'a giren Tuğrul Bey'in halifeyi Şii Büveyhilerin baskısından kurtarıp Aslan Besasiri'yi öldürmesi ve Halife'nin tahtını geri kazanmasından bahsetmektedir. Ancak bu olayları ele almadan önce önemli iki isyana yer vermektedir. Bu kısım hanedanın iki üyesi İbrahim Yınal ve Kutalmış Bey'in isyanları ile başlamaktadır. Sultan Tuğrul'a isyan girişiminde bulunan Kutalmış ve kardeşi Resul Tekin'le başlayan isyana yer verilmektedir.

Kutalmış'ın isyan sebebi ise çocuğu olmayan Tuğrul Bey'e kendisinden sonra saltanatı bırakmasını istemesidir. Ancak olumlu cevap alamayan Kutalmış, babası Arslan Yabgu'dan dolayı kendisini tahtın meşru sahibi olarak görmekteydi. Kutalmış daha önce isyan etmiş ama affedilmiştir. Ancak kardeşi Resul Tekin ile birlikte harekete geçerek on bin kişilik ordu toplayarak Girdguh Kalesini merkez üssü belirleyerek isyanı başlatmak istememektedir, fakat Humartekin ile yapılan savaşın ardından Girdguh Kalesine çekilmek zorunda kalmıştır Sultan tarafından bastırılan bu girişim Tuğrul Bey'in merhameti ve ailesine duyduğu sevgiden dolayı bağışlanarak Kutalmış'ın Tuğrul Bey'in ölümüne kadar sessiz bir şekilde Girdguh'da kalmasına sebep olmuştur.

Diğer isyan İbrahim Yınal'ın ikinci isyanı olup ağabeyi Tuğrul'u çok zor duruma düşürdüğünü görmekteyiz. Besasiri'ye ve Kureyş'e elçiler yollayan Yınal, Selçuklu tahtını ele geçirme hususunda kendisine yardım etmelerini istemiştir. *Kureyş ukayli Emîri Kureyş b. Bedrân'ın oğludur. Şii olan Kureyş bölgesindeki birçok emîr gibi Mısır'daki Fâtımî halifeliğine bağlıydı. Bu bağlılığı dolayısıyla Selçuklular'a tâbi olmasına rağmen Tuğrul Bey'in Bağdat seferi sırasında Fâtımî hilâfeti adına hareket eden Aslan Besasiri ile ortak hareket eden biridir*¹. Tuğrul Bey ise İbrahim'in bu tutumunu isyan kabul etmektedir ve Hemedan'da savaşa tutuşmasına neden olmaktadır.

Tuğrul Bey'in ve Altuncan Hatun'un vaktinde ve yerinde gayretiyle savaş kazanılmıştır ve İbrahim Yınal'ın isyan ettiğinden dolayı öldürüldüğü görülmektedir. Yınal isyanı ve Çağrı Bey'in ölümü Tuğrul Bey'in Bağdat'a gidişini uzatmış ancak bu olaylardan sonra Bağdat'a gidebilmiştir. Müslim b. Kureyş'in elinden Abbasi halifesini kurtarıp tahtına tekrar oturtmaktadır. Müellif tarafından ele alınan diğer konu ise Sultan Tuğrul'un halifenin kızı Seyyide Hatun ile evlenmesidir. Sultan Tuğrul bu evlilikle hem dini hem de siyasi gücünü arttırmak için bu yola başvurmaktadır. Ayrıca eşi Altuncan Hatun'un ölüm döşeginde iken 'dünya ve ahiret şerefine nail olabilmek için halifenin kızı ile evlenmesini' istemiştir. Bunun üzerine Tuğrul Bey veziri Kündürî'yi bu iş için Bağdat'a gönderip bu evliliği halletmesini ondan istemektedir ancak Halife buna başlarda izin vermemektedir. Nitekim vezir ve devletin ileri gelenlerin desteği ile bir ikna çabası olmuştur. Böylelikle Sultan Tuğrul'un baskısı ve Hatice Arslan Hatun'un girişimleriyle bu evlilik hallolmuştur. Son olarak müellif, eserinde, Sultan Tuğrul'un şahsiyetini ele almaktadır. Sultan Tuğrul'un çok merhametli, dindar, siyasi zekâsı üstün ve mücadeleci bir yapısı vardır. Yanına gelen hiç kimseyi boş çevirmeyen sabır ve sebat bir kişiliği de sıkça bahsedilmektedir. Ölümü sebebinin durmayan burun kanaması olduğu ve altı ay gibi uzun süren zorlayıcı bir hastalık olduğu bilinmektedir.

Sonuç

Müellif bu kitapta Selçuklu devletinin siyasi tarihini ele almıştır. Kitap genel itibariyle Sultan Tuğrul ve dönemini net bir şekilde ele almaktadır. Dil yapısı oldukça akıcı olmakla birlikte ağır bir akademik dilden de kaçınmaktadır. Bu da dönemi ve kitabı daha iyi bir şekilde anlaşılır hale getirmiştir. Müellif, eserde yeterli referans kullanmakla birlikte İbnü'l-Esir ve İbn

¹ "MÜSLİM b. KUREYŞ - TDV İslâm Ansiklopedisi" (Erişim 10 Aralık 2024).

Kesir'in eserlerinden daha fazla yararlandığı anlaşılmaktadır. Bu da okuyucuya bu dönemle ilgili kaynakların yeterli olup olmadığını düşündürmektedir. Yazarın başka temel kaynaklara yer vermediği anlaşılmaktadır. Bunun yanında eseri kronolojik bir şekilde değil tematik şekilde ele alan müellifin konu bütünlüğünü anlamada okuyucuyu zorladığı gözden kaçmamaktadır. Konuların kronolojik bir sırayla gitmesi okuyucunun zihninde dönemin daha net bir şekilde oturacağı gerçektir. Ek olarak kitap da bahsi geçen konular tekrar konu başlıkları altında verilip fazla detaylara girilmiştir. Kısaca aynı olaylar farklı başlıkta tekrar edilmiştir. Bu da eserin konu bütünlüğünü bozmakla beraber okuyucu tarafından eserin anlaşılmasını muğlaklaştırmaktadır.

Kaynakça

TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. (2024, Aralık 10). Müslim b. Kureyş. *TDV İslâm Ansiklopedisi*.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/muslim-b-kureys>